

Institute for Research
& Planning in Higher Education

National Organization
for Educational Testing

Development of Endowment Culture in Higher Education Centers with Emphasis on Islamic Azad University

Maryam Akbari ¹, Alireza Ghasemi Zad ², Hamidreza Motamed ³

1. PhD. Student in Educational Management, Kazerun Branch, Islamic Azad University, Kazerun, Iran. Email: maryamakbari20@gmail.com.
2. Department of Educational Management, Kazerun Branch, Islamic Azad University, Kazerun, Iran; (Corresponding Author), Email: Alirezaghasemizad@gmail.com
3. Department of Educational Management, Kazerun Branch, Islamic Azad University, Kazerun, Iran. Email: Hrmotamed@yahoo.com

Article Info

Article Type:
Research Article

Received

Received in revised form

Accepted

Published online

ABSTRACT

Objective: The main purpose of this research is to present a model for the development of the culture of endowment in higher education centers with an emphasis on Islamic Azad University.

Methods: The current research is a sequential exploratory qualitative study. Data collection was done in 2021 and the method of data collection was semi-structured interview. Which was done in the form of thematic analysis. The statistical population of the research in the qualitative part included experts, experts and specialists in religious sciences, benefactors, and senior managers of Islamic Azad University who had the required information for the research, and there were 30 people. It includes 8 religious' experts from seminary professors with a teaching experience of 10 years and above, 12 university professors in the fields of educational management and financial management with at least 10 years of teaching experience, and 10 benefactors and benefactors.

The data collection tool in the qualitative part was semi-structured interview. Also, the data obtained from the research were analyzed by SPSS and AMOS24 software.

Results: The results showed that the extracted concepts are 105 primary codes, 36 basic themes and 10 organizing themes, which were classified into 10 components and in the form of 2 overarching themes.

Conclusion: As a result, universities should be creative to find their financial resources, not just relying on government funding, which is created by spreading the culture of endowment in society of this suitable platform.

Keywords: Endowment culture, endowment, higher education, Islamic Azad University, theme analysis

Cite this article: Akbari, Maryam; Ghasemi Zad, Alireza; Motamed, Hamidreza (2024). Development of Endowment Culture in Higher Education Centers with Emphasis on Islamic Azad University. *Higher Education Letter*, 17 (67): 1-19 pages. DOI: 10.22034/hel.2024.2020466.1940

© The Author(s).

Publisher: Institute for Research & Planning in Higher Education & National Organization of Educational Testing

توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی با تأکید بر دانشگاه آزاد اسلامی

مریم اکبری^۱، علیرضا قاسمی زاد^۲، حمیدرضا معتمد^۳

۱. دانشجوی دکتری مدیریت آموزشی، واحد کازرون، دانشگاه آزاد اسلامی، کازرون، ایران. رایانامه: maryaamakbari20@gmail.com

۲. استادیار مدیریت آموزشی، واحد کازرون، دانشگاه آزاد اسلامی، کازرون، ایران؛ (نویسنده مسئول)، رایانامه: Alirezaghasemizad@gmail.com

۳. استادیار مدیریت آموزشی، واحد کازرون، دانشگاه آزاد اسلامی، کازرون، ایران. رایانامه: Hrmotamed@yahoo.com

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: هدف اصلی این پژوهش، ارائه مدلی جهت توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی با تأکید بر دانشگاه آزاد اسلامی است.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

روش پژوهش: تحقیق حاضر، یک مطالعه کیفی اکتشافی متوالی است. جمع‌آوری داده‌ها در سال ۱۴۰۰ و شیوه جمع‌آوری داده‌ها از نوع مصاحبه نیمه‌ساختمند بوده است. که به صورت تحلیل مضمون انجام شد. جامعه آماری پژوهش در بخش کیفی شامل صاحب‌نظران، خبرگان و متخصصان علوم دینی، خیرین و واقفین و مدیران عالی دانشگاه آزاد اسلامی که اطلاعات موردنیاز پژوهش را در اختیار داشتند، و به تعداد ۳۰ نفر بودند. شامل ۸ نفر از صاحب‌نظران دینی از اساتید حوزه علمیه با سابقه تدریس ۱۰ سال به بالا، ۱۲ نفر از اساتید دانشگاه در رشته‌های مدیریت آموزشی و مدیریت مالی با سابقه حداقل ۱۰ سال تدریس، و ۱۰ نفر از خیرین و واقفین، می‌باشد. ابزار گردآوری داده‌ها در بخش کیفی، مصاحبه نیمه‌ساختارمند بود. هم‌چنین داده‌های حاصل از تحقیق به‌وسیله نرم افزار SPSS و AMOS24 مورد تحلیل قرار گرفت.

دریافت:

اصلاح:

پذیرش:

انتشار:

یافته‌ها: نتایج نشان داد، مفاهیم استخراج شده، ۱۰۵ کد اولیه، ۳۶ مضمون پایه و ۱۰ مضمون سازمان دهنده می‌باشد، که در ۱۰ مولفه و در قالب ۲ مضمون فراگیر (حمایت گستره و اقدام گستره) طبقه‌بندی شدند.
نتیجه‌گیری: به‌عنوان یک نتیجه، دانشگاه‌ها باید خلاق باشند تا منابع مالی خود را بیابند، نه صرفاً با تکیه بر بودجه دولتی، که با گسترش فرهنگ وقف در جامعه این بستر مناسب ایجاد می‌شود.
کلیدواژه‌ها: آموزش عالی، تحلیل مضمون، دانشگاه آزاد اسلامی، فرهنگ وقف، وقف

استناد: اکبری، مریم؛ قاسمی زاد، علیرضا؛ معتمد، حمیدرضا (۱۴۰۲). توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی با تأکید بر دانشگاه آزاد اسلامی. نامه آموزش عالی،

DOI: 10.22034/hel.2024.2020466.1940

۱۷ (۶۷)، ۱-۱۸ صفحه.

حق مؤلف © نویسندگان.

ناشر: مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی و سازمان سنجش آموزش کشور

مقدمه

ضرورت امر آموزش در جامعه امروزه بر کسی پوشیده نیست. لذا دانشگاه‌ها، به‌عنوان متولی این امر اهمیت اساسی دارند. ولی با توجه به اینکه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران دولت را در حد توان خود مکلف به تأمین وسایل آموزش عالی کرده است، ضروری است، تا از طریق مشارکت مردم به این مهم دست یافت. یکی از راه‌کارهای مشارکت مردم در این خصوص، استفاده از نهاد وقف است که هم در اسلام و هم در نظام حقوقی ایران پیش‌بینی شده است (لطف عطا، ۱۳۹۹). کمک‌های خیریه، پشتوانه غنی در بین ادیان و ملت‌ها دارد. برای جوامع مسلمان نیز انواع مختلفی از این کمک‌ها وجود دارد، من جمله وقف، با توجه به کاهش توان مالی دولت‌ها در استمرار تأمین مالی آموزش و کاهش نقش حمایتی دولت‌ها به دنبال در پیش گرفتن سیاست اقتصاد بازار آزاد و افزایش منافع خصوصی سرمایه‌گذاری آموزشی، اهمیت کمک‌های مردمی و موقوفات در بخش آموزشی، بیش‌ازپیش خواهد بود (عثمان، محمد و فادزیل^۱، ۲۰۱۶).

منابع مالی تأمین بودجه مراکز آموزش عالی در جهان از طریق بودجه‌های دولتی، حامیان مالی از قبیل شرکت‌ها و صنایع، کمک‌هزینه تحقیقات و قراردادهای پژوهشی، دریافت شهریه و فروش خدمات آموزشی و نهایتاً کمک‌های مردمی و موقوفات تأمین می‌گردد. عواملی چون فرصت پیوستن به جامعه دانشگاه، برقراری ارتباط، امکان پیگیری و حتی اهداف جاه‌طلبانه، اعتبار دانشگاه و ... می‌تواند مردم را به وقف علمی سوق دهد (محمد فوئاد و محمد صالح^۲، ۲۰۱۹). با وجود نیاز بیشتر بخش علمی و پژوهشی در کشورهای اسلامی، میزان اختصاص پرداخت‌های خیرخواهانه به مقوله علم و پژوهش در کشورهای اسلامی به مراتب نسبت به کشورهای پیشرفته کمتر است (ابراهیم^۳، ۲۰۱۸).

مقوله وقف، به‌عنوان یک سنت قدیمی و مهم در بین اقوام، ادیان و ملل مختلف به دلیل حس نوع دوستی و عشق و علاقه به یکدیگر به‌صورت فطری وجود داشته و همواره افرادی حاضر شده‌اند، بخشی از ثروت و دارایی خود را جهت بهره‌مندی عمومی و اختصاصی گروهی از آحاد جامعه اختصاص دهند. مردم مسلمان کشور ایران نیز با تکیه بر فرهنگ اسلامی و به‌منظور تقرب الهی نسبت به وقف، توجه ویژه‌ای از خود نشان داده‌اند (شهبابی، ۱۳۹۷).

تاریخ، نشان داده است، که وقف از نهادهای مختلف آموزشی، مساجد، دانشگاه‌ها، مدارس اسلامی/مراکز/کالج‌ها، کتابخانه‌ها، خوابگاه‌ها و ... استفاده می‌کند، که برخی از آن‌ها هنوز هم وجود دارد. در واقع، تعداد قابل توجهی از دانشگاه‌ها مبتنی بر وقف بوده است (فال سلیمان و همکاران، ۱۳۹۸). دنیای غرب، دارای دانشگاه‌های زیادی است که تحت مفهوم سرمایه‌گذاری تأسیس شده‌اند. معروف‌ترین نمونه‌ها عبارتند از دانشگاه‌های اکسفورد و کمبریج در بریتانیا و دانشگاه‌های هاروارد و ییل در ایالات متحده آمریکا (دیزولجاستری^۴، ۲۰۱۶). بر اساس آمار شورای کمک به آموزش^۵ در سال ۲۰۱۶، به میزان ۴۱ میلیارد دلار کمک داوطلبانه از سوی بخش خصوصی به مؤسسات آموزش عالی آمریکا پرداخت شده است، که بیش از ۲٫۳ میلیارد دلار آن به تحقیقات در علوم پایه اختصاص داده شده است. در واقع قدرت بخشیدن خیرخواهانه برای کمک به تحصیلات (آموزش) عالی، باعث می‌شود که این بخش کمتر وابسته به هر یک از منابع مالی باشد. مفهوم دانشگاه مبتنی بر درآمد، نیز از سوی کالج‌های اکسفورد و کمبریج بوده است، که به‌طور عام به نام آکسبریج^۶ نامیده می‌شوند (کامارودین و همکاران^۷، ۲۰۱۸). این کالج‌ها از زمان تأسیسشان توسط یک‌سری مزایا پشتیبانی شده‌اند. رئیس کالج و همراهان منصوب آن، احزاب مسئولیت‌پذیری در شایستگی کار هستند و تلاش می‌کنند تا هدف خیریه را برآورده سازند. آن‌ها به‌عنوان محافظان هستند، و اغلب از بنیاد حمایت می‌کنند (محمد فواد و همکاران، ۲۰۱۹). ایده سرمایه‌گذاری، در واقع بسیار نزدیک به وقف است و به‌طور گسترده در سراسر جامعه مسلمان، بدان پرداخته شده است. وقف، حمایت مالی اساسی از موفقیت و توسعه مؤسسات آموزشی در زمان خاص را فراهم می‌کند، این نوع اموال به‌عنوان ستون مالی، در نظر گرفته شده‌اند. در مصر، دانشگاه الازهر، که به‌عنوان محبوب‌ترین مؤسسه آموزشی وقف خدمت می‌کند، در زمان تأسیس آن (۱۲۶۰-۱۲۴۹ میلادی)، تحصیل رایگان، برای تمام دانش‌آموزان محلی و بین‌المللی ارائه داده است، از جمله تسهیلات مسکن، کمک هزینه‌ها، حقوق و دستمزد برای استادان و کارکنان، لازم به ذکر است، که دانشجویان مالزی نیز پس از اتمام تحصیلات خود، یک بلیط هوایی رایگان برای بازگشت به مالزی دریافت می‌کنند. و تأثیر عظیمی از وقف، در دانشگاه الازهر به وضوح نشان داده شده است، علاوه بر دانشگاه الازهر، نمونه‌های بسیار دیگری از دانشگاه‌ها در کشورهای دیگر، نیز وجود دارد

1. Osman, Mohammed & Fadzil

2. Mohd Fuad Mohd Salleh

3. Ibrahim

4. Dzuljastri

5. Aid to Education Council

6. Oxbridge

7. Kamaruddin, Masruki, & Hanefah

که از دارایی‌های وقف، مانند دانشگاه القوین^۱ در مراکش، بهره‌مند می‌شوند؛ دانشگاه المنتسیریه عراق^۲، دانشگاه کوردوا^۳ اسپانیا؛ دانشگاه پادشاه عبدالعزیز امارات متحده عربی و دانشگاه اسلامی اندونزی (محمود و رحمان^۴، ۲۰۲۳). به هر حال یکی از ویژگی‌های منحصر به فرد و مسیر خوب وقف، در دانشگاه‌های برجسته جهان، آگاهی مسئولین دانشگاه‌ها، برای جذب کمک‌های وقف است (حسین و رشید^۵، ۲۰۱۷). هم‌چنین، رومیل و محمد^۶ (۲۰۱۶)، تأکید می‌کنند، که وقف، نه تنها به اهداف مذهبی محدود نشده، بلکه در زمینه آموزش، مراقبت‌های بهداشتی، امنیت ملی، فعالیت‌های تجاری، امکانات حمل و نقل، پناهگاه و غذا برای نیازمندان و فقیران، نیز می‌باشد. هم‌چنین محمد السلم هیئ^۷ (۲۰۱۶)، اشاره می‌کند، که وقف یکی از امتیازات بالقوه است، که به دانشگاه‌ها، در بخش خصوصی و عمومی کمک می‌کند. نتیجتاً این دانشگاه‌ها دو رویه را در پیش گرفتند، که هر دو موجبات کاهش کیفی سطح آموزشی دانشگاه‌ها و نظام آموزشی را فراهم آورد. اول آنکه بسیاری از دانشگاه‌های خصوصی سعی در توسعه و ایجاد مقاطع تحصیلات تکمیلی و پذیرش بی‌رویه دانشجو در مقاطع ارشد و دکترا نمودند و از سوی دیگر در رقابت با مراکز آموزشی هم‌جوار خود، اقدام به پایین آوردن سطح ارزشیابی و آموزشی خویش نمودند، تا بتوانند دانشجویان بیشتر و نهایتاً درآمد بیشتری جذب نمایند (چاهیان بروجنی، ۱۳۹۷). به‌طور کلی وقف، در مؤسسات آموزشی ما سهم مهمی داشته است و متأسفانه در دانشگاه‌های ما چرا این طور شده و وقف نتوانسته است، نقش مهمی در دانشگاه‌ها داشته باشد، به این دلیل است که نتوانسته ارزش‌های آموزش قدیم را به امروز منتقل کند. شاید به این علت که می‌خواستند دانشگاه را مدرن کنند و حالا برای مدرن کردن دانشگاه‌ها به مسائل دینی توجه نداشتند، به هر ترتیب آن‌هایی که متصدی آموزش عالی بودند، نتوانستند یک پیوندی میان دانشگاه، سنت و ارزش‌های گذشته خودمان ایجاد کنند (اعوانی، ۱۳۹۶).

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

مبانی نظری این پژوهش به دو قسمت تقسیم شده است. بخش اول مبانی نظری پیرامون وقف و وقف در آموزش عالی را در بر می‌گیرد و در بخش دوم نیز تحقیقات مشابه انجام شده در قالب پیشینه داخلی و پیشینه خارجی بیان می‌شود. به‌طور کلی، وقف به معنی بخشش پول یا ملک به شخص یا مؤسسه غیرانتفاعی است که منافع این بخشش را به مصرف خاصی برساند. جمع این واژه اوقاف است و به مال و زمین وقف شده، موقوفه گفته می‌شود. (امامی میبدی، اعتمادالعلماء، اولیاباقفی و داوری فرد، ۱۳۹۸). طبق قوانین قضایی، دارایی‌هایی که جهت استفاده در امور خاص توسط بانی قابل تخصیص بوده است. این دارایی‌ها توسط اولاد و اعیان بانی قابل تغییر کاربری یا انتقال به غیر نبوده است. دارایی‌های مذکور توسط بنیادهای نیکوکاری به‌منظور رستگاری روانه بنیاد شده و درآمدهای حاصل از آن صرف کمک به تنگدستان و احداث تأسیسات عام‌المنفعه می‌شد.

وقف در نظام آموزش عالی، موضوعی روشن است (رضوی و رضوی، ۱۳۹۸). از آنجاکه تحصیلات آموزش عالی همانند آموزش ابتدایی اجباری نیست، برخلاف تعهد دولت در تأمین وسایل آموزش ابتدایی که تعهد به نتیجه است، در خصوص تأمین وسایل آموزش عالی تعهد به‌وسیله دارد و صرفاً مکلف است تمام تلاش خود را برای تأمین این وسایل فراهم کند. لذا ممکن است، دولت توان مالی لازم را برای همه افراد جامعه نداشته باشد و قاعدتاً بسیاری از افراد و به‌خصوص اقشار ضعیف و در حاشیه و به‌خصوص مناطق محروم آن‌گونه که باید و شاید نمی‌توانند از این حق بهره‌مند گردند. در اینجاست که نقش همبستگی اجتماعی پررنگ می‌شود. یکی از مهم‌ترین ابزارهایی که در اسلام و به‌تبع آن نظام حقوقی ایران پیش‌بینی شده تأسیس نهاد وقف است، که از طریق آن نقش افراد در کمک به دولت و تأمین وسایل آموزشی پررنگ‌تر می‌شود. وقف علمی را از دو جهت می‌توان بررسی کرد؛ یکی وقف سایر اشخاص اعم از اشخاص حقیقی و حقوقی به دانشگاه‌ها جهت تأمین آموزش افراد است و دیگری وقف خود دانشگاه به‌عنوان یک شخصیت حقوقی اعتباری است (فال سلیمان، حجبی پور و آرزومندان، ۱۳۹۸).

همان‌طور که روند جهانی بودجه آموزش عالی، در پایان قرن بیستم تغییر کرده است، وابستگی کامل به حمایت دولت دیگر امکان‌پذیر نیست و مفهوم به اشتراک‌گذاری هزینه‌ها بیشتر واقع‌گرایانه است (عبدالقادر^۸، ۲۰۱۵). دانشگاه‌ها نیازمند تأمین مالی زیادی برای اهداف اساسی مانند تأمین مالی محققان، دانش‌آموزان و نیز هزینه‌های مدیریت و کارکنان دانشگاه‌ها هستند؛ بنابراین، این نیاز به جایگزینی دیگری از منابع برای پایداری مالی بلندمدت دارد. به‌عنوان یک نتیجه، دانشگاه‌ها، باید خلاق باشند تا منابع مالی خود را بیابند، نه صرفاً با تکیه بر بودجه دولتی، بنابراین نوآوری این پژوهش به سبب این است که علی‌رغم اهمیت فرهنگ وقف، متأسفانه در مراکز آموزش عالی ایران، به پیاده‌سازی فرهنگ وقف توجه چندانی نشده و به‌منظور تدوین الگوی مناسب عملی در این رابطه تلاش خاصی صورت نگرفته است. و نتوانسته‌اند، الگوی جامعی از وضعیت

1. Al Quwain

2. Al-Muntasiriyeh

3. Cordova

4. Mahamood & Rahman

5. Hussin & Rashid

6. Romli, & Mohammed

7. Mohamed Aslam Haneef

8. Abdul Kader

موجود ارائه دهند، که شامل تمامی مؤلفه‌های مدل توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی باشند. لذا با توجه خلأ پژوهشی موجود و با توجه به اهمیت وقف در بهبود کارکرد و پیشرفت علمی و پژوهشی دانشگاه‌ها، این پژوهش به دنبال پاسخ به این سؤال می‌باشد، که مدل مناسب توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی با تأکید بر دانشگاه آزاد اسلامی چیست.

در ادامه به بررسی برخی از پژوهش‌های انجام گرفته در این راستا پرداخته می‌شود. ملک زاده و ناصری (۱۳۹۹)، پژوهشی با عنوان وقف علمی و تأثیر آن در توسعه فرهنگی در شهر بیرجند انجام دادند. یافته‌های حاصل از این بررسی نشان می‌دهد که هویت فرهنگی این شهر، برآیند تکوین و توسعه گونه‌های مختلف وقف علمی در قالب‌های سنتی و مدرن است. دستاورد دیگر این بررسی، حاکی از تنوع پایگاه اجتماعی و جنسیتی واقفان علمی در منطقه می‌باشد، که این امر نیز مبین ظرفیت‌های این خطه از نظر سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی است. تابان (۱۳۹۹)، پژوهشی با عنوان مطالعه تطبیقی ماهیت و مبانی حقوقی تراست و اجرای آن در حقوق انگلیس با وقف در حقوق ایران انجام داد. تراست نهادی حقوقی و نوعی ایقاع است که در انگلیس و بسیاری از کشورهای دیگر از جمله ایالات متحده و هم‌چنین کشورهای مشترک‌المنافع که به نوعی از حقوق انگلیس تأثیر پذیرفته‌اند، به‌وفور مورد استفاده واقع گردیده و برای جامه عمل پوشاندن به اهداف خیرخواهانه و مدیریت اموال و توزیع عین و منفعت اموال تعیین شده به ذینفعان مشخص و معافیت‌های مالیاتی و حق تمبر و ... مورد بهره‌برداری واقع می‌گردد. نتایج نشان داد، تراست و وقف، هم در اهداف و هم در روش‌ها با هم متفاوتند و براساس فلسفه زیربنایی هر جامعه شکل گرفته‌اند. مباحث‌آمینی و همکاران (۱۳۹۹)، پژوهشی با عنوان نقش گرایش‌های مذهبی حاکمان در توسعه موقوفات از قرن هفتم تا دوره انقلاب اسلامی به انجام رساندند. نتایج به‌دست‌آمده نشان داد، یکی از علل سیر تحولی اوقاف در دوره‌های مذکور گرایش‌های مختلف اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و مذهبی حاکمان بوده است. با شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی و تأثیرگذاری شگرف امام (ره) به عنوان فقیهی عالم در مردم، نهاد وقف، رونق بی‌سابقه‌ای یافت. چرا که بنیان‌گذار جمهوری اسلامی حامی توسعه فرهنگ وقف بوده‌اند و موجب نفوذ بیشتر مفاهیم اسلامی در بین مردم و ترغیب آنان به وقف شدند. یعقوبی (۱۳۹۸)، پژوهشی با عنوان کارکرد وقف و ثمرات آن در توسعه دانش با تأکید بر وقف علمی به انجام رساند. یکی از عمده‌ترین فاکتورهای انهدام تراکم ثروت در جامعه و ایجاد بستر مناسب، برای رشد ارزش‌های معنوی و الهی، در شکل توزیع عادلانه ثروت، محسوب می‌شود. در این پژوهش با بررسی جایگاه وقف در منابع اسلامی، موقوفاتی که سبب ارتقاء سطح تحصیلات، به‌خصوص در سطوح بالاتر دانشگاهی می‌باشد، مورد توجه قرار گرفته است. که نتایج آن بیان‌گر اثر معنادار و مثبت هزینه‌های مذهبی به‌عنوان شاخصی از انفاق، بر ترویج علم در مدل مورد بررسی است. فرا و همکاران^۱ (۲۰۲۰)، پژوهشی با عنوان مسائل و نقش اقتصادی وقف در مؤسسه آموزش عالی (مالزی) انجام دادند. در اوایل سال ۱۹۸۰، هزینه‌های دولت مالزی فدرال برای آموزش و پرورش بالاترین میزان در آسیای شرقی و بالاتر از میانگین تولید ناخالص داخلی بود. این نشان می‌دهد که دولت مالزی هزینه‌های زیادی را از بخش آموزشی و به همین ترتیب در اختیار داشتن بودجه اقتصادی مالزی دریافت کرده است. در طرف دیگر، وقف در مالزی یکی از منابع مالی بزرگ است، که به‌طور کامل مورد بررسی قرار نگرفته است. و با استفاده از روش کیفی از طریق تحلیل محتوا، به بررسی مسائل و نقش اقتصادی وقف در مالزی، به ویژه در مؤسسه آموزش عالی (HEI) پرداخته شده است و سعی در بررسی چگونگی توانمندسازی صندوق وقف در زمینه آموزش است. نتایج نشان داد که با گرفتن منابع مالی از مؤسسات وقف، می‌تواند از طریق شکل‌گیری تشکلهای رسمی در سطح ایالتی و فدرال استفاده کند و از این‌رو، برنامه آموزشی مالزی از کیفیت بهتری برخوردار گردد. مصطفی محمد^۲ (۲۰۲۰)، پژوهشی با عنوان عملکرد مالی و پایداری در مؤسسات وقف مالزی انجام داد. این پژوهش با هدف سنجش عملکرد مالی و پایداری در نهاد و شرکت‌های خصوصی وقف مالزی انجام شده است. بررسی عملکرد و پایداری آن می‌تواند برای ارزیابی وجود دائمی وقف مفید باشد. علاوه بر این، نهاد و شرکت‌های خصوصی وقف، اغلب عملکرد واقعی را با معیارها یا انتظارات برای افزایش دستاوردهای سازمان مقایسه می‌کنند. بنابراین، این یافته‌ها، بینش مفیدی در مورد عملکرد مالی و پایداری نهادها و شرکت‌های خصوصی وقف را نشان می‌دهد، و لزوم سیاست‌گذاران در مالزی و سایر کشورهای مسلمان را مورد توجه قرار می‌دهد، تا به مسئولیت‌پذیری همه جانبه مؤسسات وقف برای اطمینان از احیای منظم وقف توجه کنند. گوستینا و احسان^۳ (۲۰۲۰)، پژوهشی با عنوان مدیریت دانشگاه از طریق دارایی‌های وقف: شواهدی از اندونزی انجام دادند. بسیاری از دانشگاه‌ها در سراسر جهان وجود دارند، که توسط دارایی وقف پشتیبانی و تأمین می‌شوند. از جمله موارد دیگر، دانشگاه الازهر، که از قرن ۱۰ تأسیس شده است، از طریق دارایی‌های وقف تأمین می‌شود. جالب است که این دانشگاه می‌تواند برای بسیاری از دانشجویان از سراسر جهان آموزش رایگان ارائه دهد. داستان موفقیت دانشگاه الازهر، در مدیریت دارایی‌های وقف ظاهراً می‌تواند باعث الهام بخشیدن به سایر کشورهای مسلمان شود، تا آن‌ها هم از همین طریق استفاده کنند. در حقیقت، اندونزی، به‌عنوان بزرگترین جمعیت مسلمانان جهان، برای توسعه دارایی‌های وقف در حمایت از آموزش عالی از پتانسیل بالایی برخوردار است. رویانی و همکاران^۴ (۲۰۱۹)، در پژوهش خود با عنوان رویکردهای منتخب

1. Farra et al.

2. Mustafa et al.

3. Gustina, Ihsan

4. Rohayati et al.

دولت‌ها در ایجاد نهاد وقف در دانشگاه‌ها بیان داشتند، که قوانین ایالتی تصریح می‌کنند که شورای مذهبی دولت اسلامی، تنها متولی کلیه املاک وقف در هر ایالتی است. بنابراین، هر نهاد، از جمله دانشگاه‌ها، که قصد ایجاد وقف را دارد، نیاز به مجوز از قبل دارد. اجازه بستگی به موقعیت دانشگاه‌ها دارد. تمایل برای اعطای مجوز به دانشگاه‌ها به قوانین ایالتی وقف بستگی دارد. یک کشور ممکن است به دانشگاه اجازه دهد تا وقف ایجاد کند تا زمانی که مقررات آئین‌نامه دولت اجازه انجام این کار را دهد.

تمامی دانشگاه‌های ایران، همانند همه مراکز علمی دنیا در کنار بودجه‌های دولتی امکان استفاده از منابع درآمدی دیگر را دارند که یکی از آن‌ها، حوزه موقوفات، هدایا و نذورات مردمی است؛ حوزه‌ای که هرچند در دین ما از اهمیت بالایی برخوردار است، اما کمترین جایگاه را در سبد درآمدی دانشگاه‌های مهم کشور بویژه دانشگاه آزاد اسلامی دارد و سهم آن به حدی ناچیز است که دانشگاه‌ها، اتکالی به آن ندارند. اهمیت نظری این پژوهش، توسعه مفهومی فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی و پرکردن چالشی است که در نتیجه عدم تحقیقی جامع و کیفی در این حوزه می‌باشد. طبیعتاً هر بخشی از علم، به موازات توسعه و پیشرفت علوم دیگر می‌بایست نظریات و مدل‌های جدیدی را ارائه نماید. مدل‌هایی که اگرچه به دلیل برخی شرایط امکان عملیاتی شدن آن وجود ندارد، اما به توسعه آن علم، کمک شایانی می‌نماید. اهمیت کاربردی این پژوهش نیز در این است که با شناسایی راه‌کارهای توسعه وقف در دانشگاه‌های آزاد اسلامی، می‌توان امیدوار بود که این فرهنگ در مورد دانشگاه آزاد اسلامی نیز واقعیت یافته و از این راه، کیفیت آموزش‌ها را افزایش داد، آزمایشگاه‌ها، مراکز پژوهشی و فناوری را توسعه بخشید، به تولید و توسعه علم پرداخت و از همه مهم‌تر، اداره دانشگاه را تسهیل نمود. با توجه به اینکه تأمین بودجه مورد نیاز دانشگاه‌ها، همیشه یکی از مسائل بحث‌برانگیز در محافل علمی بوده و خواهد بود و به همین دلیل است که دانشگاه‌ها، همیشه به دنبال پیدا کردن راه‌حلی برای افزایش سبد درآمدی خود و بالطبع بالابردن بودجه مالی خود هستند. در ادامه نیز در جدول ۱ پیشینه پژوهش‌های داخلی و خارجی مرتبط با موضوع پژوهش ارائه گردیده است.

جدول ۱. خلاصه پیشینه تحقیقات داخلی و خارجی در خصوص فرهنگ وقف

سال	پژوهشگر	ابعاد و مؤلفه‌ها	مکان پژوهش	نتایج پژوهش
۱۳۹۲	شاه محمدی	وقف و اثرات فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و مذهبی	ایران	وقف می‌تواند بر نظام اجتماعی و رفتارهای سیاسی و فرهنگی اثر گذاشته و به حل مسائل جامعه کمک کند و همچنین از نهادها و مؤسسات اجتماعی و کارگزاران فرهنگی تأثیر بگیرد.
۱۳۹۴	حاجی پور	رویکرد استراتژیک به توسعه ارزش‌آفرینی در موقوفات	ایران	سازمان اوقاف با تأکید بر استفاده از سیستم مدیریت استراتژیک از طریق مدل BSC از طریق اعمال پنج اصل مطرح‌شده در موقوفات زمینه را برای توسعه ارزش‌آفرینی در این مؤسسات فراهم کند توسعه ارزش‌آفرینی بر اساس اصل توییت مثبت نگرش سیستمی می‌تواند موجب توسعه فرهنگ وقف در جامعه گردد.
۱۳۹۵	مهدی نژاد و مقیمی	فرهنگی و اجتماعی	ایران	موقوفات در تأسیس و تداوم حیات نهادها و مراکز فرهنگی اقتصادی و اجتماعی تأثیرات فراوانی داشته و توانسته‌اند در دوره‌های مختلف تاریخ منشأ حرکت‌های مؤثری مانند تأسیس مدارس و تأسیس مراکز علمی و تحقیقی شود.
۱۳۹۵	کاربخش راوری و تویسرکانی راوری	راه‌های ترویج فرهنگ وقف و نیکوکاری و توسعه موقوفات در جامعه	ایران	از مهم‌ترین پیش‌شرط‌ها و اساسی‌ترین نیازها در این حوزه، افزایش آگاهی و اطلاعات مردم از مقوله‌ی وقف و موقوفات است.
۱۳۹۶	اعوانی	اهمیت نهادینه شدن وقف در پیشبرد علم و فرهنگ	ایران	قطع و کمبود ارتباط میان فرهنگ و مسئله خیریه مخصوصاً در آموزش عالی
۱۳۹۶	آرمون و اسدی	آسیب‌شناسی فرهنگ وقف	ایران	۱- دخالت دولت، ۲- تبیین نکردن آثار وقف، ۳- ناآشنایی مردم با مسائل فقهی و شرعی وقف، ۴- ایجاد نگرش منفی به وقف در بین ممالک اسلامی، ۵- کمبود تحقیقات و پژوهش‌ها، از مهم‌ترین آسیب‌های وقف در جامعه می‌باشد که موجب کم‌رنگ شدن این امر خداپسندانه شده است.
۲۰۱۵	ماهامود و راهمن	تأمین مالی دانشگاه‌ها از طریق سرمایه‌گذاری‌های	-	نقش وقف یا سرمایه‌گذاری وارسته در امر ارائه کمک مالی به جوامع و تقویت کیفیت تحصیلی (علمی) آنان مهم است.

سال	پژوهشگر	ابعاد و مؤلفه‌ها	مکان پژوهش	نتایج پژوهش
		(کمک‌های) وارسته: آیا این امکان وجود دارد؟		
۲۰۱۶	دیزولجاستری و همکاران	بررسی مطبوعات بر منابع سرمایه‌گذاری و اعطا وقف برای تحصیلات عالی در کشورهای منتخب مانند مالزی، اندونزی، ترکیه و انگلستان	مالزی	صندوق وقف با موفقیت سیستم آموزش و پرورش در این کشورها را ارتقا داده و فرصتی برای فقرا و نیازمندان فراهم می‌کند.
۲۰۱۶	مجد هانفاه و همکاران	سرمایه‌گذاری در توسعه املاک وقف: تجربه مالزی و سنگاپور	مالزی	در مالزی، وظیفه مدیریت و توسعه دارایی‌های وقف متعلق به حکومت دولتی از طریق شوراهای مذهبی اسلامی است. مشکل تأمین بودجه کافی و کارکنان ناکارآمد مانع توسعه تعداد زیادی از دارایی‌های وقف و به‌ویژه وقاف زمین شده است. علاوه بر نوع سنتی مالی مانند اجاره بلندمدت، طرح‌های مدرن و خودپرداخت توسط مقامات برای توسعه دارایی‌های وقف استفاده شده است.
۲۰۲۰	فرا و همکاران	مسائل و نقش اقتصادی وقف در مؤسسه آموزش عالی: تجربه مالزی	مالزی	به بررسی مسائل و نقش اقتصادی وقف در مالزی، به‌ویژه در موسسه آموزش عالی (HEI) پرداخته شده است و سعی در بررسی چگونگی توانمندسازی صندوق وقف در زمینه آموزش است.

روش پژوهش

تحقیق حاضر با هدف ارائه مدلی جهت توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی با تأکید بر دانشگاه آزاد اسلامی انجام شده است. نتایج هر تحقیق گویای جنبه کاربردی آن می‌باشد. تحلیل داده‌های پژوهش به روش تحلیل مضمون گام به گام (مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر) به روش آتراید استرلینگ (۲۰۱۱)، انجام شد. که با استخراج مفاهیم پایه (کلیدی)، سازمان‌دهنده (محوری) و فراگیر، شبکه مضامین رسم شد. تحقیق حاضر، یک مطالعه کیفی است. جمع‌آوری داده‌ها در سال ۱۴۰۰ انجام شده است. جامعه آماری پژوهش در بخش کیفی شامل صاحب‌نظران، خبرگان و متخصصان علوم دینی، خیرین و واقفین و مدیران عالی دانشگاه آزاد اسلامی که اطلاعات مورد نیاز پژوهش را در اختیار داشتند و به تعداد ۳۰ نفر بود. که شامل ۸ نفر از صاحب‌نظران دینی از اساتید حوزه علمیه با سابقه تدریس ۱۰ سال به بالا، ۱۲ نفر از اساتید دانشگاه در رشته‌های مدیریت آموزشی و مدیریت مالی با سابقه حداقل ۱۰ سال تدریس و داشتن مقاله در حوزه‌های مسائل مالی سازمانی و ۱۰ نفر از خیرین و واقفین که حداقل تجربه دو موقوفه را دارا بودند می‌باشد. ابزار جمع‌آوری داده‌های کیفی پژوهش شامل مصاحبه نیمه‌ساختارمند بوده است. در این راستا، جهت تدوین سوالات، پس از بررسی مبانی نظری و پیشینه موضوع، سوالات اولیه مصاحبه بر مبنای اهداف پژوهش تدوین و سپس سه نفر از اعضای هیئت علمی که سوابق تدریس بالای ۱۰ سال و تألیفاتی در زمینه مدیریت مالی و وقف داشتند، انتخاب و مورد مصاحبه قرار گرفتند. سپس این مصاحبه‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و از یافته‌های حاصل به‌عنوان راهنمایی جهت مصاحبه‌های بعدی استفاده شد و سوالات اصلی مصاحبه طراحی شد. به شرکت‌کنندگان درباره هدف و روش مطالعه، پروسه جمع‌آوری داده‌ها، محرمانه‌بودن مصاحبه‌ها، توضیحات لازم داده می‌شد. شرکت‌کنندگان زمان مناسب برای مصاحبه‌ها را تعیین کرده و افراد در محیطی خلوت، مثل اتاق کار آن‌ها، مورد مصاحبه قرار می‌گرفتند. مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته به صورت چهره به چهره انجام می‌شد. ابتدا سوالات کلی در خصوص توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی برای شروع مصاحبه مطرح می‌شد و بر اساس پاسخ مشارکت‌کنندگان روند مصاحبه هدایت می‌شد. در نهایت سوالات باز اصلی مورد استفاده در این مطالعه به شرح زیر بوده است:

- مفهوم توسعه فرهنگ وقف از نظر شما چیست؟

- چه عواملی بر توسعه فرهنگ وقف در رابطه با دانشگاه آزاد اسلامی تاثیر می‌گذارد؟

- نکته دیگری است که بخواهید اضافه کنید؟

مصاحبه‌ها با ضبط صوت ثبت می‌گردید. و در خصوص مدت زمان مصاحبه‌ها، هر مصاحبه به‌طور متوسط بین ۶۰ تا ۸۰ دقیقه طول می‌کشید. اساس این مصاحبه‌ها با کسب اجازه از مشارکت‌کنندگان ضبط می‌شد. مصاحبه‌ها تا زمانی که داده‌ها اشباع شد و به تنوع داده‌ها اضافه نشد، ادامه

یافت. در این پژوهش، روایی درونی از طریق ارائه نتایج به دست آمده به آزمون شوندگان (مشارکت کنندگان در پژوهش) بررسی گردید. به طوری که اگر آن‌ها نیز یافته‌ها را مورد تأیید قرار دهند؛ می‌توان نسبت به روایی پژوهش بیشتر مطمئن گردید. از این رو، به منظور افزایش روایی داخلی، پس از انجام هر مصاحبه، الگوی به دست آمده از آن مرحله به افراد ارائه شد و این کار پس از مصاحبه انجام گردید، تا مصاحبه، خالی از هرگونه پیش فرض و جهت گیری انجام شود. در زمینه روایی بیرونی یا انتقال پذیری نیز، سعی شد با توجه به تخصص و جایگاه سازمانی هریک از مصاحبه شوندگان و لحاظ کردن این موضوع در انتخاب آن‌ها، احتمال انتقال مفاهیم به سایر محیط‌ها افزایش داده شود. برای اطمینان از روایی داده‌ها و اینکه آیا تحلیل‌های پژوهش به شکل صحیح دیدگاه‌های متخصصان را درباره موضوع پژوهش تحت پوشش قرار می‌دهد یا نه؟ یافته‌ها برای بررسی به سه نفر از متخصصان ارائه شد تا قابل پذیرش بودن آن‌ها را تأیید کنند (اعتماد پذیری). برای پایایی کیفی، به طور کلی میزان شاخص هولستی بالای ۰٫۹، بیانگر سطح بالایی از اطمینان در اعتبار تحلیل کیفی است. اما در تحقیقات مختلف میزان مورد قبول شاخص هولستی بالای ۰٫۸ در نظر گرفته شده است. در این پژوهش این مقدار ۰٫۹۳/۰ محاسبه شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزارهای SPSS24 و AMOS24 انجام شد.

یافته‌ها

در این پژوهش برای شناسایی، تحلیل و گزارش الگوی موجود در داده‌های کیفی پیرامون معیارها و شاخص‌های مدل توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی از روش تحلیل مضمون استفاده گردید. این روش که ماهیت تفسیری دارد، فرآیندی است که به وسیله آن می‌توان داده‌های پراکنده متن را به داده‌های غنی و تفضیلی تبدیل نمود. فرآیند انجام این پژوهش در سه مرحله انجام شد که عبارت‌اند از:

- نخست: خرد کردن متن و کدگذاری پاره‌گفتارها
- دوم: اکتشاف شبکه مضامین از متن
- سوم: یکپارچه کردن اکتشاف‌ها و ارائه الگو

اولین اقدام انجام شده در جمع‌آوری، تحلیل، اعتبار یابی اولیه داده‌های کیفی و استخراج شبکه مضامین، خرد کردن متن و کدگذاری پاره‌گفتارها بود، که به منظور خرد کردن متن و کدگذاری اولیه، ابتدا چارچوبی برای طبقه‌بندی انتخاب گردید. چارچوب غالب، در کدگذاری اولیه و استخراج مضامین پایه، توصیفی داده محور بود. لذا، ابتدا کدهای اولیه و سپس مضامین پایه بر اساس داده‌های تحقیق مورد شناسایی قرار گرفتند. چارچوب انتزاع مضامین سازمان دهنده نظریه-محور بود، لذا واژه‌ها بر اساس نظریه‌ها و تحقیقات گزینش گردید. در گام نخست پس از مشخص شدن چارچوب، از متن مصاحبه‌های مشارکت کنندگان در مصاحبه باز و هم‌چنین با مطالعه کتابخانه‌ای اسناد بالادستی و اسناد و مدارک مربوط به ارتقاء مشارکت خیرین و واقفین در پیشرفت حوزه علم و فناوری، پاره‌گفتارهایی استخراج و در جداول جداگانه کدگذاری داده محور انجام شد.

جدول ۲. نمونه‌هایی از پاره‌گفتارها و کدهای اولیه استخراج شده از مصاحبه‌های مربوط به توسعه فرهنگ وقف در دانشگاه آزاد اسلامی

ردیف	پاره‌گفتارها	منبع	کدهای اولیه
۱	به نظر من دانشگاه باید سهمیه‌هایی داشته باشد که این سهمیه‌ها رو به واقفین اختصاص بدهد و هر دانشجویی که معرفی کردند از این سهمیه‌ها برخوردار باشند تا به نحوی منجر به این امر بشود که جامعه و واقفین به عملکرد دانشگاه اعتماد کنند.	V1	اختصاص سهمیه دانشجویی به واقفین
۲	یکی از کارهایی که دانشگاه می‌تونه انجام بده و مسئولین دانشگاه باید انجام بدهند شفاف سازی مالی امور دانشگاه است که عملکرد دانشگاه واضح و روشن بشه	V3	شفاف سازی مالی امور دانشگاه
۳	دانشگاه باید واقفینی که وقف‌های آموزشی انجام می‌دهند شناسایی کند و یک نوع الگوسازی را از واقفین انجام بدهد.	FM1	الگوسازی از واقفین

ردیف	پاره‌گفتارها	منبع	کدهای اولیه
۴	نگاه کنید باورها در زمینه وقت در امور آموزش خیلی اهمیت داره الان باورها بیشتر روی امور مذهبی مثل ساخت مسجد می‌چرخه	FM5	توجه باورها به وقت در امور آموزشی
۵	الان ما در جامعه این باور را داریم که دانشگاه آزاده اسلامی وضع مالیش خیلی خوبه بنابراین وقتی که این تفکر حاکم است راه به جایی نمی‌برد.	FM1	توجه باورها به وقت در دانشگاه آزاد اسلامی
۶	دانشگاه هم در این زمینه باید با مراکز مذهبی در ارتباط باشه و بتونه باورهای عوام و واقفین را عوض کنه	H1	پیوند دانشگاه با مراکز مذهبی
۷	مسئولین دانشگاه باید از تربیون های مختلف مذهبی تبلیغات لازم را انجام بدهند هیئت رئیسه در تمام دانشگاه‌ها باید در مراسم مذهبی شهر شرکت کنند و برای آن‌ها سخنرانی کنند مخصوصاً معاونت فرهنگی باید در این زمینه بسیار کوشا باشه ابتکار عمل را در دست بگیرد.	FM7	تبلیغ از تربیون های مذهبی حضور هیئت رئیسه در مراسم مذهبی شهر فعال بودن معاونت های فرهنگی و دانشجویی در امور مربوط به وقف
۸	یکی از کارهایی که مسئولین دانشگاه باید انجام بدن این هست که بخشنامه هایی را در راستای تشویق دانشگاه در خصوص وقف تدوین کنند.	FM9	تدوین بخشنامه ها در راستای تشویق دانشگاه در خصوص وقف
۹	حتی این پیشنهاد رو بدم که دانشگاه‌ها نسبت به تشکیل معاونت امور وقت اقدام کند البته این اقدام در سطح سازمان مرکزی میتونه کافی باشه و در سطح سازمان‌ها به مدیریت امور وقف اکتفا کنند همچنین نسبت به اصلاح قوانین دست و پاگیر در راستای استفاده از موقوفه‌ها اقدام لازم را انجام بدهند.	FM9	تشکیل معاونت امور وقت در سازمان مرکزی اصلاح قوانین دست و پاگیر در راستای استفاده از موقوفه ها
۱۰	پیوند با نهاد رهبری و مقام رهبری و کسب حمایت‌های سیاسی ایشان از وقف در دانشگاه آزاد اسلامی هست همچنین پیوند دانشگاه با ادارات اوقاف و روسای سه قوه در کشور بسیار موثر واقع بشود.	H8	پیوند دانشگاه با مقام رهبری و کسب حمایت های لازم پیوند دانشگاه با روسای قوای سه گانه پیوند دانشگاه با ادارات اوقاف
۱۱	چیزی که تا حالا توسط دانشگاه‌ها ندیدم صورت بگیره حل مشکلات جوانان در زمینه ازدواج هست همچنین کمک به خانواده های نیازمند و تسهیلات ازدواج از سوی دانشگاه اگر انجام بشه و اطلاع رسانی بشه یک نوع رفاه اجتماعی ایجاد بشه و افراد خیر بیشتر به دانشگاه کمک کنند، مخصوصاً در زمینه وقف.	H4	حل مشکلات جوانان در زمینه ازدواج کمک به خانواده‌های نیازمند تسهیلات ازدواج از سوی دانشگاه
۱۲	ببینید وقف میتونه خیلی به جامعه کمک کنه به جامعه هم به دانشگاه اگر این کار تحقق پیدا کنه دسترسی به آموزش همگانی در آموزش عالی فراهم می‌شود.	FM2	دسترسی به آموزش همگانی در آموزش عالی
۱۳	واقفین خیلی می‌توانند به جامعه کمک کنند با حمایتشان از دانشگاه با وقف میتونه ثروت‌ها را به صورت متوازن بین افراد جامعه توزیع کنند.	FM6	توزیع متوازن ثروت

ردیف	پاره‌گفتارها	منبع	کدهای اولیه
۱۴	یکی از نتایج مهم وقف می‌تواند اشتغال زایی از طریق آموزش‌های تخصصی دانشگاهی باشد چون دانشگاه‌ها اگر از نظر هزینه‌ها مشکلی نداشته باشند نقش بسیار زیادی رو در اشتغال زایی می‌توانند ایفا کنند.	FM3	اشتغال زایی از طریق آموزش‌های تخصصی دانشگاهی
۱۵	چیزی که خیلی مهم هست حمایت نظام از توزیع درآمدها و اختصاص امور وقت به دانشگاه آزاد اسلامی هست چون دانشگاه آزاد بار سنگینی را از دوش دولت برداشته و عملکرد خیلی خوبی هم در جلوگیری از خروج ارز داشته باشند.	FM12	حمایت حاکمیت از توزیع درآمدها و اختصاص امور وقف به دانشگاه آزاد
۱۶	اقدامات زیادی دولت باید انجام بده مثلاً اختصاص برنامه ثابت به دانشگاه آزاد در صدا و سیما مردم از کارهایی که در دانشگاه آزاد انجام می‌شود. اطلاعات لازم را داشته باشند.	FM4	اختصاص برنامه‌ای ثابت به دانشگاه آزاد در صدا و سیما
۱۷	یکی از کارهای خوبی که حاکمیت می‌تواند انجام بدهد در نظر گرفتن صندوق وقف دانشگاه در ادارات اوقاف و صندوق‌ها به نظرم نباید درصد زیادی از آیدی را به دانشگاه آزاد احساس بدهند چون از بودجه عمومی کشور استفاده نمی‌کند.	FM8	در نظر گرفتن صندوق وقف دانشگاه در ادارات اوقاف
۱۸	تأمین بانک واقفین دانشگاه آزاد اقدامات خیلی خوبی در زمینه فرهنگ وقف باشد.	V5H7	تأمین بانک واقفین دانشگاه آزاد
۱۹	یه سری اقدامات باید در سطح کشور انجام بشه مثلاً اصلاح قوانین وقف که وقف امور آموزش رو کشوری کنیم از نظر من باید یه سری قوانین برای تشویق افراد در جهت وقف در آموزش به خصوص آموزش عالی و مخصوصاً دانشگاه آزاد توسط دولت انجام بشه چون دانشگاه آزاد حق بزرگی به این مردم داره و مخصوصاً دولت چون بدون اینکه یک ریال از بودجه عمومی رو بگیره داره اندازه دانشگاه‌های دولتی کار میکنه با حداقل شهریه هایی که وجود داره و می‌گیرد.	H6FM5V10	اصلاح قوانین وقف به صورت کشوری تدوین قوانین تشویقی برای واقفین آموزش عالی
۲۰	یکسری راهبردهای تامین مالی دانشگاه از طریق وقف باید از طرف دولت و حاکمیت و خود دانشگاه آزاد صورت به پذیره	V4	تدوین راهبردهای تامین مالی دانشگاه از طریق وقف
۲۱	من ندیدم تا حالا دانشگاه آزاد سمینارهایی را در زمینه وقف برگزار کنیم از نظر سمینارها و کارگاه‌ها ضعیف عمل می‌کند.	H2	برگزاری کارگاه‌ها و سمینارهای وقف در دانشگاه و بیرون از دانشگاه
۲۲	درسته واقفین برای رضای خدا کار انجام میدم ولی دانشگاه میتونه از این واقفین کارهای آموزشی انجام دادند تجلیل به عمل بیاره و اونارو تکریم کنه به جامعه معرفی کنه با چاپ و انتشار زندگینامه واقفین این امر میتونه خیلی خوب برق پیدا کنیم همچنین من فکر می‌کنم که دانشگاه آزاد با ادارات هم ارتباط خیلی تنگاتنگی نداره و این ارتباطات باید بیشتر بشود.	V6	تکریم از واقفین مخصوصن واقفین آموزشی توسط دانشگاه چاپ و انتشار زندگینامه واقفین توسط دانشگاه ارتباط با ادارات اوقاف

ردیف	پاره‌گفتارها	منبع	کدهای اولیه
۲۳	ارتباط سازی و شبکه سازی با جامعه در دانشگاه آزاد خیلی ضعیف هست برای اینکه فرهنگ وقف پیدا کنه دانشگاه باید در سطح منطقه ای و محلی با امامان جماعت ارتباط تنگاتنگی داشته باشد.	V7H3	ارتباط با ائمه جماعت در سطح منطقه ای
۲۴	دانشگاه باید سازو کاری رو ایجاد کنه که بتونه کمک‌های ناچیز مردم رو در زمینه وقف جمع کنه	H5	توسعه سازوکارهای جذب و تجمیع کمک‌های خرد (تأمین مالی جمعی)
۲۵	یکی از کارهای خوب اینه که افرادی که می‌خوان اموال خودشون رو وقف کنند شناسایی بشه و مشاوره بهشون داده بشه	V9	شناسایی حامیان و تعامل با آنان با هدف ارائه مشاوره در بهره‌برداری بهینه از مصادیق امور خیر
۲۶	حاکمیت می‌تونه وقف‌های جمعی و مشارکتی رو ترویج کنه رفتارها رو هدایت کنه	FM10	گسترش وقف‌های جمعی و مشارکتی با توجه به وجود مشکلات مالی مردم جهت ترویج یک رفتار صحیح و ماندگار دینی
۲۷	یکسری محتواهای مناسب باید بوجود بیاد که از طریق اون دانشگاه بتونه فرهنگ وقف را در دانشجویان درونی کنه مخصوصاً وقفهای علمی و اساتید سر کلاس روی اون مانور بدن	FM11V8	ارتقاء فرهنگ وقف و امور خیر میان دانش آموزان، دانشجویان و طلاب، با تأکید بر تهیه متون درسی و فعالیت‌های فرهنگی مناسب در مدارس و دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی

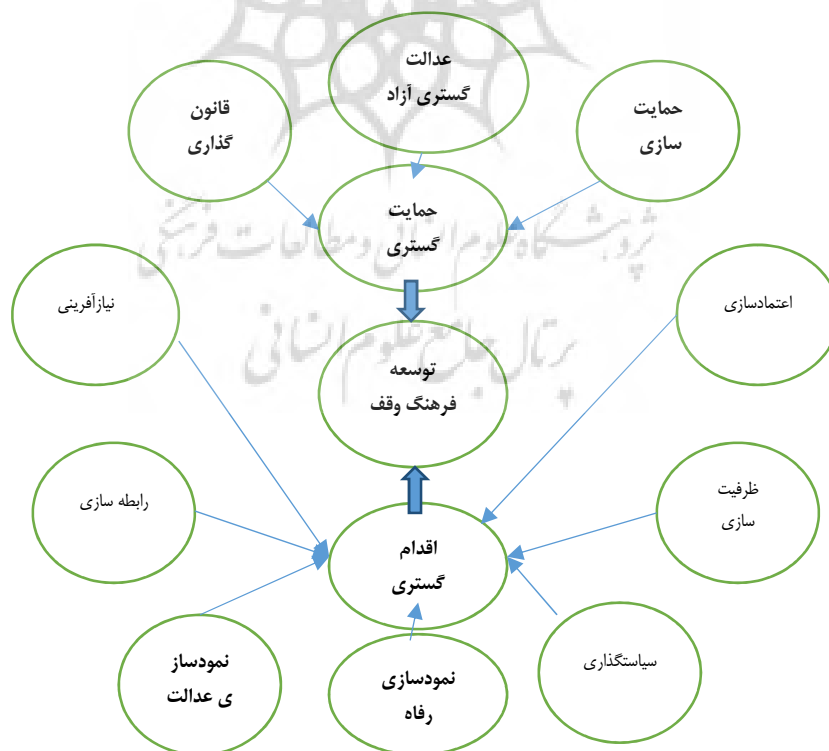
در گام دوم، با مرتب کردن کدها، پایین‌ترین سطح مضمون (مضامین پایه) استخراج گردید. و استخراج مضامین پایه از کدهای اولیه انجام شد. در گام آخر این مرحله، با انتزاع یک مضمون حاکم بر کل مضامین به‌عنوان مضمون فراگیر، تدوین نهایی جدول مضامین سه‌گانه انجام گرفت.

جدول ۳. استخراج مضامین سازمان‌دهنده

ردیف	مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر	مضمون اصلی
۱	اختصاص سهمیه دانشجویی به واقفین شفاف‌سازی مالی امور دانشگاه الگوسازی از واقفین توجه باورها به وقت در امور آموزشی توجه باورها به وقت در دانشگاه آزاد اسلامی پیوند دانشگاه با مراکز مذهبی	اعتمادسازی	اقدام گستری	توسعه فرهنگ وقف در دانشگاه آزاد
۲	تبلیغ از تربیون‌های مذهبی حضور هیئت رئیسه در مراسم مذهبی شهر فعال بودن معاونت‌های فرهنگی و دانشجویی در امور مربوط به وقف	ظرفیت‌سازی عقیدتی		
۳	تدوین بخشنامه‌ها در راستای تشویق دانشگاه در خصوص وقف تشکیل معاونت امور وقت در سازمان مرکزی اصلاح قوانین دست و پاگیر در راستای استفاده از موقوفه‌ها	سیاست‌گذاری		
۴	دسترسی به آموزش همگانی در آموزش عالی توزیع متوازن ثروت اشتغال‌زایی از طریق آموزش‌های تخصصی دانشگاهی	نمود عدالت اجتماعی		
۵	حل مشکلات جوانان در زمینه ازدواج کمک به خانواده‌های نیازمند تسهیلات ازدواج از سوی دانشگاه برگزاری کارگاه‌ها و سمینارهای وقف در دانشگاه و بیرون از دانشگاه	نمود رفاه اجتماعی		

ردیف	مضمین پایه	مضمین سازمان دهنده	مضمین فراگیر	مضمون اصلی
۶	تکریم از واقفین مخصوصن واقفین آموزشی توسط دانشگاه چاپ و انتشار زندگینامه واقفین توسط دانشگاه ارتباط با ادارات اوقاف ارتباط با ائمه جماعت در سطح منطقه‌ای	رابطه سازی		
۷	توسعه سازوکارهای جذب و تجمیع کمک‌های خرد (تامین مالی جمعی) شناسایی حامیان و تعامل با آنان با هدف ارائه مشاوره در بهره‌برداری بهینه از مصادیق امور خیر	نیازآفرینی		
۸	پیوند دانشگاه با مقام رهبری و کسب حمایت‌های لازم پیوند دانشگاه با روسای قوای سه گانه پیوند دانشگاه با ادارات اوقاف	حمایت سازی کلان		
۹	حمایت حاکمیت از توزیع درآمدها و اختصاص امور وقف به دانشگاه آزاد اختصاص برنامه‌ای ثابت به دانشگاه آزاد در صدا و سیما در نظر گرفتن صندوق وقف دانشگاه در ادارات اوقاف تاسیس بانک واقفین دانشگاه آزاد	عدالت گستری آزاد	حمایت گستری	
۱۰	اصلاح قوانین وقف به صورت کشوری تدوین قوانین تشویقی برای واقفین آموزش عالی تدوین راهبردهای تامین مالی دانشگاه از طریق وقف	قانون گذاری		

در نهایت پس از اصلاحات و مراجعه مجدد به مشارکت کنندگان و اساتید، مفاهیم استخراج شده ۱۰۵ کد اولیه، ۳۶ مضمون پایه و ۱۰ مضمون سازمان دهنده می‌باشد، که در قالب ۲ مضمون فراگیر طبقه‌بندی شد و تشکیل دهنده شاخص‌ها، مؤلفه‌ها و ابعاد مدل توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی هستند.

شکل ۱. شبکه نهایی مضامین

بحث

تحقیق حاضر باهدف ارائه مدلی جهت توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی با تأکید بر دانشگاه آزاد اسلامی انجام شده است. همان طور که در بخش‌های قبل ذکر گردید در این پژوهش، ارائه مدلی جهت توسعه فرهنگ وقف در تأکید بر دانشگاه آزاد اسلامی با استفاده از روش تحلیل مورد بررسی قرار گرفته است. مصاحبه با خبرگان مربوطه (شامل صاحب‌نظران، خبرگان و متخصصان علوم دینی، خیرین و واقفین و مدیران عالی دانشگاه آزاد اسلامی) ترتیب داده شده است. سپس به منظور نهایی سازی فهرست ابعاد و مؤلفه‌ها و هم‌چنین تعیین ضریب اهمیت هر یک از آن‌ها، از روش نظرسنجی از خبرگان و صاحب‌نظران به روش تحلیل مضمون استفاده شده است. نتایج تحلیل مضمون نشان داد که دو بعد اصلی اقدام گستری و حمایت گستری از ابعاد اصلی مدل توسعه فرهنگ وقف در دانشگاه آزاد اسلامی می‌باشند. هر کدام از این ابعاد شامل مؤلفه‌هایی می‌باشند که در ابتدا به مؤلفه‌های بعد حمایت گستری پرداخته می‌شود.

بعد حمایت گستری شامل کلیه اقداماتی است که در سطح کلان؛ حاکمیت می‌تواند برای توسعه فرهنگ وقف در آموزش عالی مخصوصاً دانشگاه آزاد اسلامی انجام دهد. اولین مؤلفه این بعد، حمایت‌سازی کلان می‌باشد، که این مؤلفه به مواردی اشاره دارد که می‌تواند از فرهنگ وقف حمایت نمایند. بنابراین لازم است دانشگاه آزاد در سطح کلان پیوند خود را با دفاتر مقام رهبری و مستحکم نمایند و حمایت‌های لازم را از جانب ایشان دریافت دارند، مسئولین دانشگاه آزاد باید برای توسعه فرهنگ وقف حمایت‌های لازم را از مقام رهبری کسب کنند. هم‌چنین مسئولین دانشگاه آزاد در سطح کلان می‌بایست پیوند خود را با روسای قوای سه گانه مستحکم‌تر نمایند و هم‌چنین پیوند با ادارات اوقاف نیز بسیار تأثیرگذار می‌باشد.

مؤلفه دیگری که زیرمجموعه بعد حمایت گستری می‌باشد، عدالت گستری آزاد است. منظور این است که با توجه به اینکه دانشگاه آزاد اسلامی سهم بسیار زیادی در توسعه علم و دانش داشته و از بدو تأسیس تاکنون بار مالی زیادی را از دوش دولت‌ها برداشته است، حکومت باید از این دانشگاه حمایت‌های لازم را انجام دهد. چون این دانشگاه از بودجه دولتی استفاده نمی‌نماید، بنابراین ضروری است که مکانیسم‌های حمایتی لازم جهت عدالت گستری بین دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی به نفع دانشگاه آزاد اسلامی برقرار شود. حاکمیت و دولت‌ها باید سهم بیشتری از امور وقت را به دانشگاه آزاد اسلامی اختصاص دهند. هم‌چنین از آنجا که یکی از کارکردهای مهم در زمینه جذب خیرین به سمت دانشگاه آزاد اسلامی انجام تبلیغات گسترده است، حاکمیت باید در صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران برنامه‌های ثابت به دانشگاه آزاد اسلامی اختصاص دهد، تا این دانشگاه پیشرفت‌های خود را در عرصه‌های علمی آموزشی و فرهنگی به اطلاع عموم برساند و هم‌چنین با در نظر گرفتن صندوق وقف دانشگاه در ادارات اوقاف و دادن مجوز به دانشگاه آزاد اسلامی برای تأسیس بانک واقفین دانشگاه آزاد اسلامی می‌توانند، از دانشگاه آزاد اسلامی حمایت‌های لازم را بکنند، این امور همه در جهت بستر عدالت گستری آزاد، می‌تواند مورد بحث قرار گیرد. مؤلفه دیگری که جایگاه بسیار مهمی در حمایت گستری از فرهنگ وقف با نگاه به دانشگاه آزاد اسلامی دارد، قانون‌گذاری است. اصلاح قوانین وقف به صورت کشوری و تدوین قوانین تشویقی برای واقفین آموزش عالی مخصوصاً واقفینی که نگاهی به دانشگاه آزاد اسلامی دارند و هم‌چنین تدوین راهبردهای تأمین مالی دانشگاه از طریق وقف از جمله اموراتی هستند، که در تسهیل قانون‌گذاری و ایجاد قوانین حامی وقت با رویکرد دانشگاه آزاد اسلامی می‌تواند تأثیرگذار باشد. با توجه به اینکه تحقیق کنونی از نظر ابعاد و مؤلفه‌ها، نوآوری‌های زیادی دارد و تحقیق دیگری که مشابه باشد، دقیقاً یافت نشد، با استفاده از یافته‌های تحقیقات نزدیک، یافته‌ها را می‌توان موثق نمود. نتیجه این تحقیق با تحقیق، شاه محمدی و همکاران (۱۳۹۹)، در خصوص نقش قوانین و اصلاح آن در نهادینه کردن فرهنگ وقف همسو است. هم‌چنین موجانی و یاکوب^۱ (۲۰۱۸)، در تحقیق خود اذعان نمودند که کشور مالزی با تأسیس بانک وقف در توسعه آموزش و خدمات آموزشی نقش فعالی را دارد. هم‌چنین کشور مالزی با تأسیس صندوق وقف گام‌های ارزنده‌ای در خصوص توسعه فرهنگ وقف برداشته است. در عربستان، سنگاپور و نیوزلند دانشگاه‌هایی وجود دارند، که به صورت صکوک که همان اوراق مشارکت نام دارد اداره می‌شوند، نمونه بارز این موضوع، کشور عربستان سعودی است، که با استفاده از وقف و صکوک دانشگاه‌های خود را اداره می‌نماید و بخشی از این هزینه‌ها را علی‌رغم داشتن ثروت فراوان تأمین می‌نماید (ماسوری^۲، ۲۰۱۶). هم‌چنین یافته‌های بعضی تحقیقات نشان می‌دهد که صندوق‌های وقف نسبت به بازدهی سایر نهادها، بازدهی قابل توجهی را به ثبت رسانده‌اند که میانگین بازده واقعی خالص در بازه زمانی مورد بررسی حدود ۱۲/۳ درصد بوده است (مرتضی نیا و نوروزی، ۱۴۰۱). نوع سرمایه‌گذاران در صندوق‌های وقف از افراد به سازمان‌ها تغییر یافته است. هم‌چنین هدف و

1. Mujani & Yaakub

2. Musari

نیت بیشتر سرمایه‌گذاران در صندوق‌های وقفی موضوعات جاری و کوتاه مدت بوده است. هم‌چنین نتیجه این تحقیق نشان می‌دهد که در میان گروه‌های مختلف سرمایه‌گذار در صندوق‌های وقف، فارغ‌التحصیلان دانشگاه و هم‌چنین مؤسسات خیریه بیشترین نقش را داشته‌اند. بعد دیگری که در تحقیقات گذشته مشاهده نشد، اقدام گستری است. اقدام گستری بر اساس اظهار نظر افراد مصاحبه‌کننده و مشارکت‌کننده در این پژوهش عبارتند از اعتمادسازی، ظرفیت‌سازی عقیدتی، سیاست‌گذاری، نمودسازی عدالت اجتماعی، نمود سازی رفاه اجتماعی، رابطه‌سازی و نیاز آفرینی می‌باشد، که به تشریح هر کدام از این مولفه‌ها پرداخت می‌شود. اولین مولفه اعتمادسازی است. اعتمادسازی به این مسئله اشاره می‌کند که افراد جامعه به خصوص خیرین می‌بایست نسبت به عملکرد مراکز آموزش عالی به خصوص دانشگاه آزاد اسلامی اعتماد لازم را کسب کنند. این اعتماد باعث می‌شود که خیرین توجه بیشتری به دانشگاه آزاد اسلامی داشته باشند. از جمله کارهایی که باعث اعتمادسازی دانشگاه می‌شود عبارت است، از اختصاص سهمیه دانشجویی به واقفین، بر این اساس دانشگاه آزاد اسلامی می‌تواند به واقفین سهمیه‌هایی را اختصاص دهد، تا آنان دانشجویانی را که بضاعت مالی مناسبی ندارند جهت ادامه تحصیل به دانشگاه آزاد اسلامی معرفی نمایند، و دانشگاه از این دانشجویان درصد کمتری شهریه دریافت کند، یا شهریه‌ای دریافت ننماید. هم‌چنین شفاف‌سازی امور مالی دانشگاه می‌تواند منجر به اعتمادسازی شود. وقتی که اعضاء هیئت علمی دانشگاه، مخصوصاً جامعه و خیرین از درآمدها و هزینه‌های دانشگاه آزاد اسلامی در هر منطقه باخبر باشند، می‌توانند تصمیمات مناسبی جهت وقف اموال و دارایی‌های خود بگیرند. هم‌چنین دانشگاه می‌تواند از واقفینی که در دوره‌های مختلف نسبت به وقف در آموزش اقدام نموده‌اند، الگوسازی نماید و این واقفین را به جامعه بیشتر معرفی نماید تا به عنوان الگو مورد استفاده قرار گیرند. هم‌چنین با توجه به اینکه بیشتر باورها به سمت وقف در امور مذهبی گرایش دارد، دانشگاه می‌تواند با انجام سمینارها، همایش‌ها و موارد دیگر باورها را نسبت به وقف در امور آموزش هدایت نماید که این کار با پیوند بیشتر دانشگاه آزاد اسلامی با مراکز مذهبی امکان‌پذیر می‌باشد، همه این امور باعث اعتمادسازی در جامعه و بین واقفین خواهد شد. مولفه دیگری که بسیار می‌تواند در توسعه وقف در دانشگاه آزاد اسلامی مؤثر باشد، ظرفیت‌سازی عقیدتی است، که به این امر اشاره دارد که دانشگاه می‌بایست پیوند خود را با مسائل مذهبی و مواردی که منجر به باورهای مذهبی می‌شود تقویت نماید. این کار از طریق تبلیغ از تربیون‌های مذهبی مانند نماز جمعه و یا سخنرانی‌هایی که در مناسبت‌های مختلف مذهبی انجام می‌شود، میسر خواهد شد. در این خصوص هیئت رئیسه می‌بایست در کلیه مراسم مذهبی شهر حضور فعال داشته باشند، مخصوصاً معاونت‌های فرهنگی و دانشجویی در این زمینه می‌بایست ظرفیت‌سازی نمایند و از پتانسیل‌های مذهبی که در جامعه وجود دارد استفاده لازم را ببرند. مولفه بعدی، سیاست‌گذاری می‌باشد، سیاست‌گذاری به این مسئله اشاره دارد، که دانشگاه آزاد اسلامی با تدوین سیاست‌ها بسترهای مناسب، جهت جذب کمک خیرین، به خصوص واقفین فراهم نمایند، اقداماتی از جمله تدوین بخشنامه‌ها در راستای تشویق دانشگاه در خصوص وقف و استفاده از موقعیت‌های منطقه‌ای و تشکیل معاونت امور وقف در دانشگاه و اصلاح قوانین دست‌وپاگیر در راستای استفاده از پتانسیل‌های موجود موقوفه‌ها در دانشگاه آزاد اسلامی می‌تواند در این سیاست‌گذاری مورد استفاده قرار گیرد. مولفه بعدی، نمودسازی عدالت اجتماعی است. این مولفه به این امر اشاره دارد که مراکز آموزش عالی به خصوص دانشگاه آزاد اسلامی کلیه کارهایی که انجام می‌دهد، نمودسازی نماید، این نمودسازی باعث جلب اطمینان خیرین و واقفین به دانشگاه آزاد اسلامی خواهد شد. دانشگاه آزاد اسلامی می‌بایست، کلی کارهایی را که در زمینه اشتغال‌زایی از طریق آموزش‌های تخصصی انجام شده و کلیه اقداماتی را که برای کمک به توزیع متوازن آموزش و ثروت در جامعه انجام داده، از جمله کمک‌های ارزنده به بنیاد شهید و حمایت از خانواده شهدا و سایر نیازمندان در جهت دسترسی به آموزش عالی همگانی نمودسازی نماید، این نمودسازی باعث جلب اعتماد واقفین خواهد شد. در این راستا، عثمان و ابو رحمان (۲۰۲۳)، در پژوهش خود دریافتند که مسئولیت‌پذیری مراکز آموزش عالی در حفظ و نگهداری و استفاده از موقوفه‌ها می‌تواند در توسعه فرهنگ وقف مؤثر باشد. متغیر یا مولفه بعدی، نمودسازی رفاه اجتماعی است. بی‌شک دانشگاه آزاد اسلامی از زمان تأسیس تاکنون، منشاء خدمات گوناگونی به جامع بوده است، که این امور می‌بایست مورد بحث و معرفی قرار گیرند. اقداماتی از جمله تسهیلات ازدواج از سوی دانشگاه آزاد اسلامی، حل مشکل جوانان در زمینه ازدواج، کمک به دانشجویان و خانواده‌های نیازمند، نمونه‌هایی از نمودسازی می‌باشند، که زمینه‌ساز اعتماد بیشتر جامعه به این دانشگاه خواهد شد. نتیجه این تحقیق با یافته‌های شاه محمدی (۱۳۹۹)، همسو است. آنان دریافتند زمانی که واقفین، شاهد ارزش آفرینی موقوفه‌های خود باشند، رضایت و اعتماد حاصل شده و عمل وقف در آموزش عالی تداوم و تسریع پیدا می‌کند. هم‌چنین، موجانی و همکاران (۲۰۱۸)، دریافتند سیستم وقف دانشگاهی باید به دانشجویان کمک کند، که به‌صورت رایگان ادامه تحصیل داده و در زمینه‌های اجتماعی نیز به بهینه‌سازی مهارت‌های اشتغال‌زایی و در نتیجه یک زندگی سالم پیشرفت نمایند. مولفه دیگر، رابطه‌سازی، است. بدون شک، حفظ سازمان‌ها بدون رابطه‌سازی و شبکه‌سازی امکان‌پذیر نخواهد بود، در این خصوص برای توسعه فرهنگ وقف دانشگاه آزاد اسلامی باید، شبکه‌سازی خیلی حساب شده‌ای را انجام دهد. این امور از طریق ارتباط با ادارات اوقاف، ارتباط با ائمه جماعت در سطح محلی و منطقه‌ای، چاپ و انتشار زندگینامه واقفین توسط دانشگاه آزاد، تکریم از واقفین مخصوصاً واقفین آموزشی توسط دانشگاه و برگزاری کارگاه‌ها و سمینارها، در دانشگاه و بیرون از دانشگاه خواهد بود. و مؤلفه آخر، نیاز آفرینی می‌باشد. همان‌طور که آمارها نشان می‌دهند، بیشتر خیرین تمایل دارند، که اموال خود را در رابطه با

فعالیت‌های مذهبی وقف نمایند. پس نیاز آفرینی به این امر اشاره دارد که در بین خیرین و افراد جامعه نیاز به کمک به مراکز آموزش عالی از جمله دانشگاه آزاد اسلامی می‌باشد. کارهایی که در زمینه نیاز آفرینی می‌توان انجام داد، ارتقاء فرهنگ و امور دانشجویان با تأکید بر تهیه متون درسی و فعالیت‌های فرهنگی مناسب در دانشگاه می‌باشد، از این طریق دانشجویان با فرهنگ وقف در آموزش، آشنایی پیدا خواهند کرد، که این آشنایی زمینه‌ساز تغییر و تحول در باورها و اندیشه‌های واقفین که پدر و مادر این دانشجویان می‌باشند، خواهد شد. همچنین دانشگاه می‌تواند حامیان فرهنگ را در جامعه شناسایی نماید و با آن‌ها تعامل برقرار نماید و به آن‌ها مشاوره‌های لازم را در زمینه وقف و معرفی تمام ابعاد که دانشگاه آزاد اسلامی برای توسعه محلی و منطقه‌ای انجام می‌دهد، داده شود. همچنین مکانیسم‌های مالی مناسب جهت جذب و تجمیع کمک‌های خرد جامعه به سمت وقف در امور آموزش باید فراهم شود.

در پایان مدل نهایی توسعه وقف در مراکز آموزش عالی با تأکید بر دانشگاه آزاد اسلامی طراحی شد. در این مدل دو بعد اصلی حمایت گستری و اقدام گستری وجود دارند، که از نوآوری‌های این تحقیق می‌باشد و تاکنون در تحقیقات منتشر شده در خصوص فرهنگ وقف در آموزش عالی مشاهده نشده است. حمایت گستری با حمایت سازی‌های کلان عدالت گستری آزاد و قانون گذاری می‌تواند بر اقدام گستری تأثیر معنی داری داشته باشد، بی‌شک این حمایت گستری است، که زمینه‌ساز حرکت به سوی فرهنگ وقف در آموزش عالی مخصوصاً با تأکید بر دانشگاه آزاد اسلامی می‌شود. حمایت گستری با پیوند دانشگاه با مراجع قدرت و تدوین قوانین راه‌گشا و مکانیسم بانکداری در زمینه وقف می‌تواند، اقدام گستری را که توسط دانشگاه آزاد اسلامی یا مراکز آموزش عالی انجام می‌شود، تسهیل نماید. از آنجا که تحقیقی که تاکنون این دو بعد را مورد بررسی قرار داده باشد، مشاهده نشده است، نمی‌توان نتایج این تحقیق را با تحقیقات قبلی مقایسه نمود. ولی در بعضی موارد مانند اعتمادسازی و قانون گذاری، نتایج حاصل از این یافته با نتایج پژوهش‌های مهدی نژاد و مقیمی (۱۳۹۶)، حاجی پور (۱۳۹۴)، عامری سیاهویی و همکاران (۱۳۹۸)، محمود و رحمان (۲۰۲۳) و شاه‌محمدی و همکاران (۱۳۹۹)، هم‌خوانی دارد. همچنین، این پژوهش مانند هر پژوهش دیگری دارای برخی محدودیت‌ها می‌باشد از جمله، محدودیت در تفسیر و تعمیم نتایج به دلیل احتمال قضاوت‌های شخصی در تفسیر، سوگیری احتمالی برخی افراد در نحوه ارائه پاسخ به سؤالات پژوهش، نحوه کنترل متغیرها، زمان و مکان انجام مصاحبه که مد نظر این پژوهش قرار نگرفتند، نیز می‌تواند بر نتایج تأثیر بگذارد و محدودیت در تعمیم نتایج این پژوهش به سایر جوامع آماری که در صورت وجود تشابهات، باید با احتیاط صورت پذیرد. با گسترش فرهنگ وقف در جامعه، بستر مناسبی برای رشد ارزش‌های معنوی و الهی ایجاد می‌شود. اسلام بر سنت حسنه وقف به‌عنوان یکی اهرم‌های مؤثر اعتقادی و فرهنگی برای جبران نیازهای مادی و معنوی جامعه تأکید کرده است از صدها سال پیش تاکنون واقفان خیراندیش با اختصاص بخشی از اموال خود برای خدمت مستمر به جامعه در قالب روش پسندیده (وقف) که بارزترین و روشن‌ترین مصداق احسان، انفاق، صدقه جاریه، تعاون و باقیات‌الصالحات است، منشأ خدمات فراوان علمی، فرهنگی، هنری، رفاهی، بهداشتی در جامعه بوده‌اند. پدیده وقف دارای حیثه گسترده‌ای از فعالیت و اقدام می‌باشد تا جایی که اگر به‌درستی هدایت شود، به بسیاری از نیازها پاسخ می‌دهد و هیچ‌گاه جامعه انسانی با کمبودهای اقتصادی، اجتماعی، آموزشی و فرهنگی روبه‌رو نخواهد شد.

در راستای پیشنهادات کاربردی حاصل از نتایج تحقیق و بر اساس نتایج تحقیق و اظهارات مشارکت کنندگان بدین نحو است که، از مدل تأمین مالی صندوق‌های وقف دانشگاهی در دانشگاه آزاد استفاده شود. براساس نظر مشارکت کنندگان، ایجاد معاونت امور وقف در دانشگاه آزاد در سطح سازمان مرکزی، رایزنی با صدا و سیما و ایجاد برنامه‌ای ثابت در یکی از شبکه‌ها برای معرفی کارکردهای دانشگاه آزاد، طراحی و تدوین و ارائه محتواهایی در خصوص ترویج فرهنگ وقف در امور دانشگاه جهت تنویر باورهای دانشجویان به‌عنوان آینده‌سازان. برگزاری همایش‌ها و نشست‌های ترویج فرهنگ وقف آموزش و معرفی دستاوردهای دانشگاه آزاد به جامعه. چاپ و انتشار زندگی نامه واقفین و تجلیل از زحمات آنان بخصور واقفین آموزش. تأسیس بانک وقف توسط دانشگاه آزاد اسلامی. بهره‌برداری بهینه و به هنگام از فناوری‌های نوین، از جمله شبکه‌های اجتماعی با توجه به ضریب نفوذ و نوع مخاطبان آن (به‌ویژه جوانان) و گستره پخش آن، می‌تواند در فرهنگ‌سازی و جامعه‌پذیری موضوع وقف تحول آفرین باشد. همچنین، پیشنهاد می‌شود به بررسی عوامل مؤثر بر وقف در حوزه‌های دیگر از جمله بهداشت و درمان، شهرسازی و توسعه شهری، امور رفاهی و اقتصادی، تولید و تجارت نیز بررسی شود، همچنین، بررسی تطبیقی قوانین وقف در ایران و سایر کشورها بویژه کشورهای اسلامی و بررسی تأثیر وقف بر اقتصاد، فرهنگ، دین و سایر مؤلفه‌های اجتماعی نیز پرداخته شود.

نتیجه‌گیری

با گسترش فرهنگ وقف در جامعه، بستر مناسبی برای رشد ارزش‌های معنوی و الهی ایجاد می‌شود. اسلام بر سنت حسنه وقف به‌عنوان یکی اهرم‌های مؤثر اعتقادی و فرهنگی برای جبران نیازهای مادی و معنوی جامعه تأکید کرده است از صدها سال پیش تاکنون واقفان خیراندیش با اختصاص بخشی از اموال خود برای خدمت مستمر به جامعه در قالب روش پسندیده (وقف) که بارزترین و روشن‌ترین مصداق احسان، انفاق،

صدقه جاریه، تعاون و باقیات‌الصالحات است، منشأ خدمات فراوان علمی، فرهنگی، هنری، رفاهی و بهداشتی در جامعه بوده‌اند. پدیده وقف دارای حیطه گسترده‌ای از فعالیت و اقدام می‌باشد تا جایی که اگر به‌درستی هدایت شود، به بسیاری از نیازها پاسخ می‌دهد و هیچ‌گاه جامعه انسانی با کمبودهای اقتصادی، اجتماعی، آموزشی و فرهنگی روبه‌رو نخواهد شد.

تقدیر و تشکر

بدینوسیله از کلیه افرادی که در انجام این پژوهش ما را یاری کردند، تشکر و قدردانی می‌شود.

References

- Armon, A., Asadi, A. (2016). Pathology of endowment culture in society. Management Center of Sisteran Seminaries, Qom. [Persian]
- Awani, Gh.R. (2016). The importance of institutionalizing endowment in advancing science and culture, *Khair Mandagh Quarterly*, No. 2. [Persian]
- Abdul Kader, S. Z. (2015). Towards uniformity of statutory laws on Endowment in Malaysia. In *Proceedings of the International Conference on Endowment 2015 (ICW2015)*, University Sultan Zainal Abidin (UniSZA), Kuala Terengganu, Terengganu (37–52).
- Ameri Siahavi, N., Bagheri, M., Gurchian, N., Jafari, P. (2018). Presenting a strategic model to institutionalize the culture of endowment in universities and institutions of higher education in order to provide solutions for academic development, *Islamic lifestyle magazine with a focus on health*, summer 2018, volume 3, number 3, 115-124. [Persian]
- Chahian Brohani, A.A. (2017). Nizami as a historical model in the relationship between endowment and science; Educational institutions and the challenge of financial resources. The first national conference of endowment and science and technology (models of development and promotion). [Persian]
- Chen, Y., Dai, R., Yao, J., & Li, Y. (2019). "Donate Time or Money? The Determinants of Donation Intentional in Online Crowdfunding". *Sustainability*, 11(16), 42-69.
- Dzuljastri, A.R. (2016). A study on sources of waqf funds for higher education in selected countries. In *International Symposium on Waqf and Higher Education (ISWHE 2016)* Istanbul, Turkey (33 – 39).
- Emami Meybodi, S.M., Etimadul Ulama, A., Oliabafaghi, S.J., DavariFrad, D. (2018). The effects of endowment on different dimensions of social life, scientific conference on Razavi culture and cultured and charitable women - commemoration of Lady Seti Fatemeh, Yazd, Islamic Azad University, Yazd branch. [Persian]
- Fal Sulaiman, M., Haji Pourer, M., Arzumendan, R. (2018). Platforms for the development of endowment in universities and higher education centers, the first national conference on the function of endowment in human development with an emphasis on scientific endowment. Tehran. [Persian]
- Farra Munna, H., Bayu Taufiq Possumah, M., Hakimi Bin Mohd, Sh., Abd Halim Mohd, N. (2020). Issues and Economic Role of Waqf in Higher Education Institution: Malaysian Experience. *Al-Iqtishad: Jurnal Ilmu Ekonomi*. Vol 8, No 1 Harun.Mustafa Mohd Hanefah.
- Gustina G, Ihsan, H. (2020). Managing University Through Endowment Assets: Evidence from Indonesia. *WMA-24-25*, Padang, Indonesia.
- Harun, F. M. (2016). Issues and economic role of Endowment in higher education institution malaysian experience. *Journal Ilmu Ekonomi Syariah (Journal of Islamic Economics)*, 8(1): 149–168.
- Harun, F. M., Possumah, B. T., Mohd Shafiai, M., & Nor, A. H. M. (2016). "Issues and Economic Role of Waqf in Higher Education Institution: Malaysian Experience", *Al-Iqtishad: Jurnal Ilmu Ekonomi Syariah*, 8(1): 149-168.
- Hajipur, B. (2015). A strategic approach to the development of value creation in endowments, Faculty of Management, Shahid Chamran University of Ahvaz. [Persian]
- Habibi, A., Kolahi, B. (1401). Structural equation modeling and factor analysis. Tehran: University Jihad, second edition. [Persian]
- Hussin, R., & Rashid, R. A. (2017). Diversifying income generation through waqf in public Universities in Malaysia: Efforts and challenges. *IJASOS International E-Journal of Advances in Social Sciences*, III(April), 223–223. <https://doi.org/10.18769/ijasos.309679>. [Persian]
- Ibrahim, M. L. (2018). "Endowment: A Contributory Tool for Bridging Infrastructural Deficit in Nigeria", *European Journal of Islamic Finance*, (11), 1-8.

- Karbaksh Raviari, M.A., Tuiserkani Ravari, F. (2015). Ways to promote the culture of endowment and charity and the development of endowments in society, the quarterly magazine of the cultural, artistic, and social deputy of the organization of endowments and charitable affairs. [Persian]
- Koleyni, M.B.Y., AlKafi. (1430). To the attention of Mohammad Hossein Draiti, Qom, Dar al-Hadith Research Center, Department of Revival of Tradition, Dar al-Hadith Scientific and Cultural Institute, first edition, 1430 AH. [Persian]
- Lotf Ata., A. (2019). A look at the endowment in the arena of new developments, The Endowment Quarterly of Yavidan Heritage, Year 8, Number 30. [Persian]
- Mohammadzadeh Assal, N. (2009). Identification of ways to diversify the financial resources of Islamic Azad University. Financial knowledge of securities analysis, 2(1): (consecutive 1), 35-63. [Persian]
- Malekzadeh, E., Naseri, A. (2019). Scientific endowment and its influence on the cultural development of Birjand. Khorasan Social Cultural Studies, No. 55 Scientific-Promotional, 143-165. [Persian]
- Mubasher Amini, Z., Oudi, S., Sepehari, M. (2019). The role of the rulers' religious tendencies in the development of endowments from the seventh century to the period of the Islamic Revolution. Approach to the Islamic Revolution, No. 50, 209-228. [Persian]
- Muhammad Iqmal Hisham Kamaruddin, Rosnia Masruki, Fuadah Johari, Aimi Fadzirul Kamarubahrin (2020). Financial Performance and Sustainability in Malaysian Endowment Institutions. 4th ASIA International Multidisciplinary Conference.
- Mahamood, S. M., & Rahman, A. A. (2023). Endowment financing for higher education: Contemporary funding applications in some selected countries. In Proceeding Pelestarian Institusi Endowment: Memperkasa Pendidikan Tinggi Negara. (263–278).
- Mahdinejad J., Moghimi, M. (2016). Investigating the impact of endowment on the formation of schools in Iran during the Islamic period, Naqsh Jahan, year seven, number 1, 58-49. [Persian]
- Mortezania, H., Nowrozi, Kh. (2022). Investigating the sources of waqf funds for higher education in selected countries. Research paper on endowment and charity studies. [Persian]
- Mahamood, S. M., & Rahman, A. A. (2015). Financing universities through waqf, pious endowment: Is it possible? Emerald Insight Human omics, 31(4), 430–453.
- Mujani, W. K., & Yaakub, N. I. (2021). Endowment for higher education in Malaysia: Overview on challenges. European Journal of Multidisciplinary Studies, 6(2), 131-140.
- Mohamed Aslam Haneef. (2016). Funding of higher education in Malaysia the potential role of waqif and endowments. In International Symposium on Waqf and Higher Education (ISWHE 2016) Istanbul, Turkey (20 - 25).
- Mahamood, S. F., & Mahamood, S. M. (2016). Instilling Islamic spiritually in management of waqf for higher education. In R. Saidon et al. (Ed.), Endowment Pendidikan Tinggi Prospek dan Cabaran (1st ed., pp. 197–205). UiTM.
- Musari, K. (2016). Endowment -Sukuk, enhancing the Islamic finance for economic sustainability in higher education institutions. Papers World Islamic Countries University Leaders' Summit, (WICULS).
- Masoudipour, S. (2019). Identifying and prioritizing endowment marketing strategies to promote and develop the endowment culture, the 3rd National Conference of Lasting Goodness, Tehran. [Persian]
- Micaeli, J., Shirzor Ali Abadi, Z. (2018). Investigating the determining factors of individual charitable contributions to research and educational centers in Birjand city, the first national conference on the function of endowment in human development with an emphasis on scientific endowment, Birjand University, Shaukat Abad Campus, Birjand University. [Persian]
- Mohd Fuad Mohd Salleh. (2019). Endowment Fund (endowment) as an Answer to Increasing Cost in Managing Higher Institutions. Proceedings of the 5th Annual International Conference on Management Research.
- Osman, A. F., Mohammed, M. O., & Fadzil, A., (2016), "Factor influencing cash Waqf giving behavior: A revised theory of planned behavior", Journal of Global Business and Social Entrepreneurship, 1(2), 12-25.
- Usman, M., & Ab Rahman, A. (2023). Funding higher education through waqf: a lesson from Malaysia. International Journal of Ethics and Systems, 39(1), 107-125.
- Romli, A. M., & Mohammed, M. O. (2016). Towards sustainability and inclusive higher education: Challenges strategies. In M. N. L. Y. Abdullah & A. N. Md Zain, (Eds.). University Sains Malaysia.
- Rohayati Hussin, Rusnadewi Abdul Rashid, & Noor Inayah Yaakub. (2016). Exploratory study on waqf implementation in Malaysian public and private Universities: With special reference to Turkish universities. International Journal of Business, Economics and Law, 9(4), 399–409.

- Razavi, S.A., Razavi, S.M. (2018). The elements of collaborative scientific endowment from a jurisprudential and legal point of view, the first national conference on the function of endowment in human development with an emphasis on scientific endowment, Birjand University - Shaukat Abad Campus, Birjand University. [Persian]
- Shahabi., S. (2017). An introduction to the culture of endowment in Islam. University of Tehran. First edition. [Persian]
- Shah Mohammadi, M. (2019). Endowment and its cultural, social, economic, and religious effects, Qadr magazine, number 18. [Persian]
- Sharifpour, V., Nejadirani, F. (2014). Examining the issues and problems affected by the organizational structure of the Islamic Azad University, Urmia branch and presenting a suitable model for their improvement, the second international conference on management and development culture, Tehran. [Persian]
- Taban, S.M.R. (2019). A comparative study of the nature and legal foundations of the trust and its implementation in English law with an emphasis on Iranian law, the first national conference on law, jurisprudence and culture, Shiraz, Payam Noor University, Fars Province, Iran's Modern Education Development Center (METANA). [Persian]
- Taheri Damneh, M., Heydari Dorani, Z. (2017). A reflection on the role and place of endowment and charity in science and technology. Science and Technology Policy, 8(1) Serial 22: 48-39. [Persian]
- Yacoubi, J. (2018). The function of endowment and its fruits in the development of knowledge with an emphasis on scientific endowment, the first national conference on the function of endowment in human development with an emphasis on scientific endowment, Birjand University - Shaukat Abad Campus, Birjand University. [Persian]

